IRODA TUSHUNCHASI VA UNING MOHIYATI BOSHQARUV MEXANIZMLARI HAMDA SHAXXSNING IRODAVIY XUSUSIYATLARI

Yo‘ldoshova Nodira Muzaffar Qizi[1]
[1]2 kurs talabasi, Chirchiq davlat pedagogika universiteti,
[1]Pedagogika fakulteti, Chirchiq, O‘zbekiston,
[1]Elektron pochta: nodirayoldashova53@gmail.com , +998884002308

Tursunboyeva Marjona Rashid qizi[2]
[2]2 kurs talabasi, Chirchiq davlat pedagogika universiteti,
[2]Pedagogika fakulteti, Chirchiq, O‘zbekiston,
[2]Elektron pochta: marjonatursunboeva@icloud.com , +998990449525

Yuldasheva Laylo Mo‘minjon qizi [3]
[3]2 kurs talabasi, Chirchiq davlat pedagogika universiteti,
[3]Pedagogika fakulteti, Chirchiq, O‘zbekiston,
[3]Elektron pochta: marjonatursunboeva@icloud.com , +98889082309

Ilmiy rahbar: Norova Nazokat Odiljanovna[4]
[4]O‘qituvchi, Chirchiq davlat pedagogika universiteti
[4]Pedagogika fakulteti Chirchiq, O‘zbekiston,
[4]ORCID ID: https://orcid.org/0009-0009-1124-8224
[4]Elektron pochta: nazokatodiljanovna1431@gmail.com , +998977023500

Annotatsiya: Mazkur tezisda iroda tushunchasi, uning psixologik mohiyati, ichki irodaviy boshqaruv mexanizmlari hamda shaxsning irodaviy xususiyatlarini aniqlash va baholashda qo‘llaniladigan ilmiy-metodik yondashuvlar atroflicha tahlil qilinadi. Irodaning shaxs faoliyatidagi o‘rni, maqsadga yo‘naltirilgan xulq-atvorni boshqarishdagi ahamiyati va ijtimoiy-psixologik jarayonlar bilan uzviy bog‘liqligi ochib beriladi. Shuningdek, irodani o‘rganishda kuzatish, test, so‘rovnoma, eksperiment kabi metodlarning ilmiy ahamiyati yoritiladi.

Kalit so’zlar: iroda, irodaviy boshqaruv, ichki nazorat, irodaviy sifatlar, motivatsiya, psixologik metodlar

Аннотация: В данной тезисной работе рассматриваются понятие воли, внутренние волевые механизмы управления, а также методы изучения волевых качеств личности. Анализируется роль воли в регуляции поведения человека, её значение в достижении целей и взаимосвязь с мотивационными и эмоциональными процессами. Особое внимание уделяется психологическим методам исследования воли, таким как наблюдение, тестирование, анкетирование и эксперимент.

Ключевые слова: воля, волевая регуляция, внутренний контроль, волевые качества, мотивация, психологические методы

Annotation : This thesis examines the concept of will, internal volitional regulation mechanisms, and methods for studying volitional characteristics of personality. The role of will

in behavior regulation, goal achievement, and its connection with motivational and emotional processes is analyzed. Special attention is paid to psychological research methods such as observation, testing, questionnaires, and experiments used in the study of volitional traits.

Keywords: will, volitional regulation, self-control, volitional traits, motivation, psychological methods

Kirish: Psixologiya fanida iroda shaxs faoliyatini ongli ravishda boshqarish, maqsadga yo‘naltirilgan harakatlarni amalga oshirish va turli to‘siqlarni yengib o‘tish imkonini beruvchi muhim psixik jarayonlardan biri sifatida qaraladi. Zamonaviy jamiyat sharoitida shaxsdan mustaqil qaror qabul qilish, o‘z xatti-harakatlarini nazorat qilish va mas’uliyatni o‘z zimmasiga olish talab etilmoqda. Shu nuqtai nazardan, iroda va ichki irodaviy boshqaruv mexanizmlarini ilmiy asosda o‘rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Irodaviy xususiyatlar insonning shaxs sifatida shakllanishi, ijtimoiy moslashuvi va kasbiy muvaffaqiyatida muhim rol o‘ynaydi.

Asosiy qism: Iroda psixologik jihatdan insonning ongli faoliyatini tartibga soluvchi, ichki va tashqi qiyinchiliklarni yengishga xizmat qiluvchi murakkab psixik jarayon sifatida talqin etiladi. Irodaviy harakatlar odatda maqsad qo‘yish, qaror qabul qilish, harakatni rejalashtirish va uni amalga oshirish bosqichlarini o‘z ichiga oladi. Ushbu jarayonda ichki irodaviy boshqaruv mexanizmlari muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ular shaxsning o‘z xatti-harakatlarini nazorat qilish, impulslarni cheklash va ijtimoiy me’yorlarga moslashish imkonini beradi.

Ichki irodaviy boshqaruv asosan o‘z-o‘zini nazorat qilish, o‘z-o‘zini baholash va o‘zini rag‘batlantirish kabi psixologik mexanizmlar orqali amalga oshadi. Bu mexanizmlar shaxsning motivatsion sohasiga bevosita bog‘liq bo‘lib, ehtiyojlar va maqsadlar o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlaydi. Irodaviy xususiyatlarga qat’iyatlilik, sabr-toqat, mustaqillik, mas’uliyat, intizomlilik va bardoshlilik kiradi. Ushbu sifatlar insonning hayotiy vaziyatlarga moslashuvi va stressga chidamliligini belgilaydi.

Irodaviy xususiyatlarni o‘rganishda bir qator ilmiy metodlardan foydalaniladi. Kuzatish metodi shaxsning tabiiy sharoitdagi xulq-atvorini tahlil qilish imkonini bersa, so‘rovnoma va testlar irodaviy sifatlarning miqdoriy va sifat ko‘rsatkichlarini aniqlashga xizmat qiladi. Psixologik eksperiment esa irodaviy jarayonlarning sabab-oqibat munosabatlarini chuqurroq o‘rganishga yordam beradi. Shuningdek, suhbat va faoliyat mahsullarini tahlil qilish metodlari ham irodani kompleks o‘rganishda muhim o‘rin tutadi.

Irodaviy jarayonning tuzilishi

Irodaviy harakat bir necha ketma-ket bosqichlardan iborat:

Maqsad qo‘yish: Inson nima qilishi va qanday natijaga erishishi kerakligini anglaydi.

Motivlar kurashi: Bir vaqtning o‘zida paydo bo‘lgan bir necha ehtiyoj yoki istaklar orasidan eng muhimini tanlash jarayoni.

Qaror qabul qilish: Ma’lum bir harakat rejasini tanlash va uni bajarishga ahd qilish.

Ijro etish: Qabul qilingan qarorni amalda bajarish va yuzaga keladigan qiyinchiliklarni yengib o‘tish.

Irodaning boshqaruv mexanizmlari

Iroda mexanizmlari insonning o‘z-o‘zini boshqarish tizimi orqali amalga oshadi:

Onli boshqaruv: Faoliyatni ma’lum bir reja asosida nazorat qilish va kutilgan natija bilan solishtirish.

Irodaviy zo‘r berish: Maqsadga erishish yo‘lidagi qiyinchiliklarni (charchoq, qo‘rquv, yalqovlik) yengish uchun sarflanadigan ruhiy energiya.

Emotsional nazorat: Tuyg‘ularni jilovlash va ularni maqsad sari yo‘naltirish.

Diqqatni jamlash: Bor e’tiborni bajarilayotgan ishga qaratish va chalg‘ituvchi omillarni chetlashtirish

Asosiy irodaviy sifatlar

Insonning irodaviy boshqaruvi quyidagi xislatlarda namoyon bo‘ladi:

Maqsadga yo‘naltirilganlik: Uzoq muddatli maqsadlarga sodiqlik.

Qat’iyatlilik: Qiyinchiliklarga qaramay harakatni davom ettirish

Mustaqillik: O‘z qarorlarini tashqi ta’sirlarsiz qabul qila olish.

Dadillik va sabr-toqat: Xavf-xatardan qo‘rqmaslik va natijani kutish qobiliyati.

Shaxsning irodaviy xususiyatlari — bu insonning o‘z xulq-atvori va faoliyatini boshqarishda namoyon bo‘ladigan barqaror individual sifatlaridir. Ular insonning qiyinchiliklarga qanday munosabatda bo‘lishini va maqsadga erishish darajasini belgilaydi.

Asosiy irodaviy xususiyatlar quyidagilarga bo‘linadi:

1. Maqsadga intiluvchanlik

Bu shaxsning asosiy irodaviy sifati bo‘lib, o‘z faoliyatini aniq bir natijaga yo‘naltira olish qobiliyatidir.

Uzoq muddatli: Yillar davomida bir maqsad sari intilish (masalan, mutaxassis bo‘lish).

Qisqa muddatli: Kundalik vazifalarni bajarishga qaratilgan.

2. Mustaqillik

Boshqalarning ta’siriga berilmasdan, o‘z maslahatlari va bilimlariga tayanib qaror qabul qilish hamda ularni amalga oshirish. Mustaqil inson o‘z xatolari uchun mas’uliyatni o‘z zimmasiga oladi.

3.Qat’iyatlilik

Maqsadga erishish yo‘lida duch keladigan to‘siq va qiyinchiliklarga qaramay, harakatni davom ettirish. Bu sifat "yarim yo‘lda to‘xtab qolmaslik" bilan xarakterlanadi.

4. Dadillik va botirlik

Xavf-xatar yoki noaniqlik vaziyatlarida qo‘rquvni yenga olish, asosli tavakkal qila olish qobiliyati. Bu o‘z-o‘zini nazorat qilishning yuqori shaklidir.

5. O‘zini tuta bilish (Saboat)

Kuchli hissiyotlarni (g‘azab, qo‘rquv, hayajon) jilovlash va keraksiz impulsiv harakatlarning oldini olish. Bu xususiyat insonning "tormozlanish" mexanizmi bilan bog‘liq.

6.Intizomlilik

O‘z xulq-atvorini jamiyat tomonidan belgilangan qoidalarga va shaxsiy rejalarga bo‘ysundirish. Intizomli inson vaqtni to‘g‘ri taqsimlaydi va bergan va’dasining ustidan chiqadi.

7.Tashabbuskorlik

Yangi g‘oyalarni o‘rtaga tashlash va ularni amalga oshirishni boshlash qobiliyati. Bu faoliyatni tashqi turtkisiz, ichki ehtiyoj bilan boshlashdir.

Xulosa: Motivlarni aniqlashga qaratilgan eksperimental metodlar psixologiyada shaxsni chuqur va ko‘p qirrali o‘rganishga imkon beruvchi eng samarali vositalardan biridir. Ushbu metodlar yordamida shaxsning ehtiyojlari, ichki undovchi kuchlari, qiziqishlari, ustuvor maqsadlari, qaror qabul qilish mexanizmlari va xulq-atvordagi real sabablar ochib beriladi. Proektiv metodlar yashirin motivlarni aniqlashda, testlar motivatsion strukturalarni o‘lchashda,

eksperimental vaziyatlar esa motivning real sharoitda qanday amalga oshishini ko‘rsatishda muhim o‘rin tutadi. Shuning uchun motivatsiyani o‘rganishda turli metodlar majmuasi qo‘llanilishi eng to‘g‘ri yondashuv hisoblanadi. Ushbu yondashuv ilmiy tadqiqotlarda ham, pedagogik amaliyotda ham, psixologik maslahat jarayonida ham yuqori natijalar beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. G‘oziev E. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi.
2. Davletshin M. Psixologiya asoslari. – Toshkent: Fan.
3. Nemov R.S. Psixologiya. – Moskva: Vlados.
4. Rubinshteyn S.L. Umumiy psixologiya asoslari.
5. Karimova V.M. Shaxs psixologiyasi. – Toshkent.